

Josef Bubeník, SLOVANSKÉ OSÍDLENÍ STŘEDNÍHO POOHŘÍ. cz. I – Tekst, ss. 286, 30 ilustracji w tekście; cz. II – Materiały ilustracyjne, tab. CCLXXXIX, Praha 1988.

Do tej pory dawało się odczuwać brak opracowania zagadnień związanych z problematyką osadnictwa słowiańskiego w dorzeczu środkowej Ohry (rejon miast: Chomutov, Louny, Most, Rakovník, Pilzno), w szczególności takiego, które w ujęciu analityczno-syntetyzującym obejmowałoby zjawiska związane z penetracją i rozwojem elementu słowiańskiego (por. ryc. 1 w recenzowanej pracy) w środowisku o bardzo urozmaiconej rzeźbie terenu (od 181 do około 600 m n. p. m.) i rozwiniętej sieci wodnej. Od 1909 r. ukazywały się różne opracowania cząstkowe badaczy czeskich i niemieckich, którzy swoją uwagę poświęcali wybranym aspektom osadnictwa czy też mobilnym aspektom kulturowym. Dopiero poniższa praca J. Bubeníka zawiera usystematyzowane informacje o formowaniu się i rozprzestrzenianiu osadnictwa słowiańskiego w środkowym dorzeczu Ohry i częściowo w dorzeczu dolnej Wławy.

Opracowanie „Slovanské osídlení středního Poohří” składa się z dwóch tomów („Tekst” i „Materiały ilustracyjne”). Część pierwsza – „tekstowa” – podzielić można ogólnie na dwa bloki, „analityczny” i „źródłowy”, które – w zakończeniu – uzupełniono tłumaczeniem (niemieckim) oraz – tradycyjnie – zestawem literatury i wykazem stosowanych skrótów.

Tom pierwszy obejmuje następujące rozdziały: I – Wstęp, II – Charakterystyka i podział znalezisk z dorzecza środkowej Ohry, III – Archeologia, toponomastyka i możliwości zastosowania innych dyscyplin naukowych do poznania osadnictwa słowiańskiego, IV – Zakończenie. Dane źródłowe ograniczają się do: „Katalogu znalezisk”, w którym wyróżniono: I – Osady i znaleziska osadnicze; II – grodziska o pewnej i domniemanej lokalizacji; III – cmentarzyska, groby i znaleziska łączone z pochówkami oraz do specjalnego „Dodatku do katalogu”. W tym ostatnim załączone zostały nowe znaleziska archeologiczne (najczęściej zalegające w magazynach muzealnych i dotąd nie publikowane), usystematyzowane według trójdziałnego schematu katalogu. Także nadmienić trzeba, że Autor zakończył kompletowanie „Katalogu znalezisk” w 1981 r., zaś „Dodatek do katalogu” i literatura obejmuje okres do 1983 r..

W drugim tomie zebrano imponujący materiał ilustracyjny. W przedstawionych inwentarzach dominującą kategorię stanowi ceramika naczyńowa, dla której – co jest szczególnie istotne – J. Bubeník zaproponował kod techniczny, którego zapis umieszczony jest bezpośrednio przy cyfrze, oznaczającej odpowiednią kolejność na tablicy. Oczywiście, wśród 289 tablic znajdujemy też elementy uzbrojenia, ozdoby, narzędzia i znaleziska zaliczane do kultury symbolicznej. „Materiały ilustracyjne” prezentują nam kolekcje źródeł nie tylko o stylistyce typowo słowiańskiej, ale również zestawy o „mieszanych” cechach kulturowych, np. awarsko-słowiańskich (Dolánky, okr. Louny) i o zróżnicowanej proveniencji kulturowej (elementy frankońskie, bałtyjskie, wschodnio- i zachodnioeuropejskie).

Zakres chronologiczny monografii obejmuje przedział od VI w. do 1250 r. Są to zatem znaleziska z okresu przedgrodziskowego (VI w.) i starszych faz okresu grodowego (VII w.) oraz młodsze, które sięgają aż po późny okres grodziskowy (XII–I połowa XIII w.).

J. Bubeník w swojej zwartej pracy uzyskał w miarę pełny obraz osadnictwa słowiańskiego w środkowym dorzeczu Ohry. W oparciu o stosunkowo bogatą bazę źródłową przedstawił on nie tylko pozostałości kultury materialnej, ale przekroczył próg rutynowych analiz formalnych, zmierzając – szczególnie na etapie analiz stricte osadniczych – do sprecyzowania określonych tendencji w rozwoju osadnictwa w omawianym rejonie. Przejrzysta konstrukcja pracy – od charakterystyki pojedynczych znalezisk „ruchomych” po analizę rozkładu przestrzennego osad, grodzisk i cmentarzysk – bardzo ułatwia korzystanie zarówno z bezpośrednich zasobów źródłowych, odkrytych na tychże obiektach osadniczych i nekropoliach jak też pozwala na przesłedzenie form i dynamiki osadniczej w poszczególnych fazach wczesnego średniowiecza w mikroregionie Ohry. Pomocne wydają się także próby zastosowania innych dyscyplin naukowych w celu rozpoznania struktury i typów preferencji osadniczych Słowian na przestrzeni 600-650 letniego okresu zasiedlenia i eksploatacji omawianego dorzecza.

Podczas lektury opracowania J. Bubeníka nasuwają się jednak pewne wątpliwości, które – zgodnie z układem pracy – chcielibyśmy obecnie omówić. I tak, zaraz na wstępie, w podrozdziale „Zakres przestrzenny i sytuacja przyrodnicza” (1.3). Autor charakteryzuje wyselekcjonowane elementy środowiska fizyczno-geograficznego, dzieląc obszar na szereg mniejszych części. Sam opis geomorfologii, najlepiej rozpoznany w aspekcie rzeźby i ogólnej sytuacji hipsometrycznej w obrębie tychże jednostek nie budzi kontrowersji, natomiast rekonstrukcja pozostałych składników fizjograficznych wywołuje pewne wątpliwości. J. Bubeník – mimo poczynionych zastrzeżeń – zbyt mocno akcentuje trzy podstawowe elementy fizjograficzne, a więc strukturę pokrywy glebowej (mapa podkładów bonitacyjnych – ryc. 4), wybrane zjawiska klimatyczne (rozkład temperatur, opady – ryc. 3) i zasięgi różnych formacji krajobrazowych (ryc. 5), zakładając, że w VI-XIII w. w za-

sadzie nie zachodziły żadne istotne zmiany i że współczesne określenia w tym zakresie są jak najbardziej przydatne do badań i opisów poszczególnych składników środowiska¹. Jest to pogląd niestuszny², gdyż w efekcie naturalnych procesów egzodynamicznych i ingerencji człowieka w jego naturalne środowisko następowaly i nadal następują określone przekształcenia typu geochemicznego, hydrologicznego, fizyko-mechanicznego i chemicznego litosfery, hydrosfery, atmosfery i biosfery. W takim ujęciu rejestrujemy więc względne zróżnicowanie się waloryzacji poszczególnych komponentów geokompleksu³, dlatego ostateczne wnioskowanie o przydatności rzeźby terenu, warunków gruntowo-wodnych, procesów geodynamicznych czy warunków klimatycznych we wczesnym średniowieczu – na bazie współczesnych skal i ocen – posiadać może jedynie walor orientacyjny w kwestiach dotyczących form i dynamiki osadnictwa.

W części analitycznej pewnych uzupełnień wymagają dane odnoszące się do kabłączków skroniowych i ostróg. W przypadku kabłączków odnotowano interesujące wnioski, które dotyczą podziału i datowania tych znalezisk. Podstawowym elementem typologiczno-chronologicznym jest kształt i wielkość (średnica) ozdoby. Powyższe spostrzeżenie porównywalne jest z wcześniejszymi ustaleniami H. Kočka-Krenz, które bazują na materiałach z terenów Polski⁴. Tak więc, rozmiary kabłączków stają się uniwersalną i najbardziej diagnostyczną, choć czasem względną cechą chronologiczną dla tej popularnej ozdoby. Z kolei przy charakterystyce ostróg, Autor zapewne opierał się na częściowo zdezaktualizowanych już ustaleniach odnośnie do chronologii okazów dwuczęściowych, haczykowato zgiętych do wnętrza, datując je w przedziale 2 połowa VI-1 połowa VII w.⁵ W swojej nowej monografii J. Żak i L. Maćkowiak-Kotkowska ostrogi z Dolánky, okr. Lo-uny, zaliczają do technotypu II: 2, odmiany B i C. Pewnej korekcie ulega także chronologia tych egzemplarzy, dla których autorzy ustalają datowanie na początek (ew. I połowę VIII w.)⁶. Fakt ten zasługuje tym bardziej na podkreślenie, gdyż wiele – nie tylko czeskich – obiektów archeologicznych opiera swą metrykę na tej grupie ostróg, jako na najbardziej precyzyjnym „datowniku”, co w świetle nowych ustaleń (1988) – wymaga weryfikacji całych zespołów i kontekstów kulturowych.

Wreszcie z dosyć mieszanymi uczuciami ocenić należy zestaw ilustracyjny, zamieszczony w tomie pierwszym. Generalnie składa się on z doskonale dobranych i wykonanych mapek, schematów taksonomicznych ceramiki naczyńowej (cechy makro- i elementy mikromorfologiczne) i grupy rysunków sytuacyjnych wraz z niektórymi obiektami archeologicznymi. I właśnie ta ostatnia grupa dokumentacji rysunkowej budzi największe zastrzeżenia. Są to najczęściej niestarannie wykonane szkice terenowe, uzupełniane danymi metrycznymi, bez zachowania odpowiedniej skali i ogólnych proporcji przestrzennych (por. ryc. 27-29). Podobny zarzut odnosi się do samych zarysów i profili obiektów (ryc. 3,5,12) oraz tzw. materiału ruchomego, który zamieszczany jest obok szkiców grobu (ryc. 1, 23) lub też skarbu (ryc. 8). W tym przypadku przesadna dbałość o autentyczność źródeł archiwalnych znacznie obniżyła ogólne wrażenie o wysokim poziomie całej strony ilustracyjnej monografii. Decyzja o włączeniu do pracy rysunków lub szkiców wymagała – naszym zdaniem – choćby wstępnego przygotowania i „podretuszowania” (bez szkody dla tychże szkiców) sporej grupy dokumentacji co tym samym podniosło by ich ostateczne walory estetyczne. Wydaje się, że część szkiców terenowych mogłaby zostać opuszczona, a wymagane dane – w formie opisowej – stanowiłyby wystarczającą bazę do zapisu lokalizacji, typu i inwentarza znaleziska.

Pomimo wyszczególnionych zastrzeżeń praca J. Bubeníka w warstwie materiałowej i analitycznej zawiera szereg znakomitych podrozdziałów, gdzie w niekonwencjonalny sposób przeprowadza on analizę archeologiczną. Na przykład, cały zestaw ceramiki zgrupowany został w dwie kategorie znalezisk, a więc wczesną ceramikę słowiańską i – późniejszą – ceramikę okresu grodziskowego. Oczywiście, frekwencja drugiej grupy jest odpowiednio większa. W związku z tym, w obrębie ceramiki grodziskowej J. Bubeník dokonał bardzo udanego podziału zbioru na (I) naczynia o słabej profilacji i (II) naczynia o „rozwinętej” profilacji scia-

¹ Por. F., Lachowicz, J. Olczak, K. Siuchniński, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Pobrzeżu i Pojezierzu Wschodniopomorskim. Wybrane obszary próbnie. Katalog*, Poznań, s. 14 nn.

² H. Jankuhn, *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*, Warszawa 1983, s. 31 nn.

³ Por. R. Raciniowski, *Wprowadzenie do fizjografii osadnictwa*, Warszawa 1987, s. 13 nn.

⁴ H. Kočka-Krenz, *Esowate kabłąčky skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22 (1971) 1972, s. 97-143.

⁵ J. Żak, *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie (Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zgiętych do wnętrza)*, Warszawa-Wrocław 1959, s. 46 nn.

⁶ Por. J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska, *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI – X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zgiętych do wnętrza*, Poznań 1988, s. 44, 298 oraz tabl. V:7, X:3.

nek. W dalszej części znajdujemy także informacje o podstawowych danych technicznych (megaskopowa specyfikacja: wielkości i rodzaju domieszki, wypału, koloru) i o finalnym zdobnictwie form. Zaprezentowany zestaw rycin (6-18, 20) dodatkowo uzupełnia całą część opisową. Zasygnalizować także należy, że analiza formalna i przede wszystkim próba określenia dyspersji poszczególnych typów naczyń w dorzeczu Ohrzy (ryc. 19) stoją na równie wysokim poziomie merytorycznym.

Niemniej interesujące jest „Zakończenie” (IV) – z serią mapek – w którym, w różnych horyzontach czasowych przeanalizowano wszystkie kategorie znalezisk, tzn. osady, grodziska i cmentarzyska. Ponadto Autor, dzieląc całe dorzecze na mniejsze jednostki przestrzenne (w ramach granic naturalnych), przeprowadził wyczerpującą analizę dynamiki osadnictwa, wykazując określone reguły i typy preferencji osadniczych (ryc. 22-28). Na koniec stwierdzić trzeba, że zaproponowana w pracy próba zastosowania dorobku toponomastyki wniosła kilka szczegółów, dzięki którym – w pewnym zakresie – możliwa była weryfikacja zasięgów kolonizacyjnych i wielkości podstawowych jednostek terytorialno-administracyjnych, jakie prawdopodobnie funkcjonowały w ramach sieci osadniczej na etapie formowania i rozwoju struktur feudalnych.

Reasumując, monografia Josefa Bubeníka „Slovanské osídlení středního Poohří”, ze względu na podejmowane zagadnienia jest książką ważną i sięgnąć do niej winni badacze, zajmujący się problematyką słowiańską nie tylko na terenach Czech, lecz Słowiańszczyzny.

Andrzej Sikorski